

AKVILĖ RĖKLAITYTĖ

Ką poetas rašo popieriaus skiautėje?

Marcelijus Martinaitis, *Viskas taip ir liks: 1988–2013 metų užrašai*, sudarė ir parengė Valentinas Sventickas, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 239 p. ISBN 978-9986-39-996-4

Į knygų lentyną šalia 2006 metais poeto, eseisto, vertėjo, universiteto dėstytojo Marcelijaus Martinaičio išleistų *Tylinčių tekstų: Užrašų iš raudonojo sąsiuvinio (1971–2001)* (dailininkas Romas Orantas, Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla – LRSL) rikiuojasi naujas tomas – *Viskas taip ir liks: 1988–2013 metų užrašai*. Knyga netgi savo dizainu, formatu, meniniu apipavidalinimu (dailininkė – Deimantė Rybakovienė) taikliai glunda prie minėtosios ir kitų Martinaičio knygų minkštais viršeliais: autobiografijos *Mes gyvenome* (dailininkas Romas Orantas, LRSL, 2009), po poeto mirties sudarytos poezijos ir rankraščių knygos *Nenoriu nieko neveikti* (dailininkė Deimantė Rybakovienė, sudarė Valentinas Sventickas, LRSL, 2014). Martinaičio „raštų“ poligrafinio stiliaus vientisumą stengiasi išlaikyti ir kiti leidėjai, šiemet pristatę poeto atsiminimų, pokalbių ir publicistikos knygą *Gyvenimas į praeitį* (sudarė Antanas Rybelis, „Margi raštai“, 2018). Tačiau ne tik todėl atsivertus naują Martinaičio užrašų rinkinį *Viskas taip ir liks* apima senos pažinties jausmas, leidžiantis nesiblaškant į detales tęsti įdomų susitikimą.

Knygos sudarytojas Valentinas Sventickas šį rinkinį, pavadintą Martinaičio eilėraščio eilute, siūlo skaityti kaip ankstesnių paties autorius parengtų *Tylinčių tekstų* tęsinį ir papildymą. Prielaida ir paskata knygai, kaip nurodoma sudarytojo, tapo poeto žmonos dailėtyrininkės dr. Gražinos Marijos Martinaitienės atliktas milžiniškas darbas – su tekstologine atida kompiuteriu perrašyti poeto rankraščiai, prie kiekvieno perrašo prisegant originalus – prirašytus atskirus lapelius, lapus, bloknutus. Poetas nebuvo rašto estetas, tad savo mintims pasižymėti naudodavo bet kokią po ranka pasitaikiusį rašymui „naudingą plotą“ – oficialių raštų kitas puses, vokus, kvietimus į renginius, bloknotų puslapius. Poeto rašysena nelengvai perskaitoma (tuo galima įsitikinti patyrinėjus knygoje pateikiamas kai

kurių rankraščių fotografijas), tad darbas, atliktas žmogaus, geriausiai pažinojusio Martinaičio braižą ir būdingą frazeologiją, yra patikimas ir tuo svarbesnis.

Knyga sudaryta laikantis paties Martinaičio *Tylinčiuose tekstuose* duoto tono: leisdamas „raudonojo sąsiuvinio“ užrašus, poetas jų negrupavo temišškai, siekė atverti natūralią minčių tėkmę laike arba iškalbingas minčių prasukas, kartojimąsi. Tad ir naujame rinkinyje užrašai pateikiami laikantis ne teminės, bet apytikrės chronologijos principo. Apytikrės – nes Martinaitis neturėjo polinkio datuoti savo užrašų. Datos nuosekliau žymėtos bloknoutuose, o lapelių, „raštelių“ atsiradimo laiką galima apytiksliai nustatyti pagal netiesioginius faktus – pasitaikančias datas ant vokų ar oficialių raštų, labiausiai – pagal aptariamąs aktualijas.

Į knygą surinkti Martinaičio užrašai sau, tad leidinys įgyja intelektualinio dienoraščio bruožų. Trumpose išvalgose, pastabose poetas retrospektyviai analizuoja totalitarinės sistemos veikimą, jo pavadintos „romantinės politikos“ laikotarpį Atgimimo metais („Taip jau Lietuvoje yra: dramatiški, pavojingi laikai būna romantiški“, p. 56), netikėtai intensyviai ir aštriai komentuoja politines permainas antruoju atgautos nepriklausomybės dešimtmečiu. Galima suprasti, kaip Martinaičiui, pačiam dalyvavusiam nepriklausomybės atkūrimo Sąjūdyje, asmeniškai rūpėjo tolesnis nepriklausomos valstybės kelias ir visuomenės, besimokančios gyventi laisvėje, pasirinkimai.

Nuolat oponuodamas viešajai nuomonei, Martinaitis atsiskleidžia kaip reiklus konservatoriškas visuomenės ir kultūros kritikas. Gyvai reaguoja į naujojo tūkstantmečio aktualijas (pavyzdžiui, verslininkų iškelta byla visuomenininkams, kurie taikiai protestavo prieš kino teatro „Lietuva“ griovimą (apie 2005–2008 m.), Vilniaus miesto veidą keičiančias statybas). Tiksliai fiksuoja postkolonijinės visuomenės kompleksus ir vis dar „pavergto proto“ simptomus – savivertės neturėjimą, provincialumą, gynybiškumą, atsakomybės vengimą (pavyzdžiui, kad valstybė jau tiek metų [greičiausiai rašyta apie 1998-uosius – A. R.] vis negalinti atsakyti, kaip yra su žydų kapinėmis, p. 37). Martinaitį piktina beatodairiškas įvaizdžio vaikymasis: nuo tuščiai ambicingo „Gugenheimo“ muziejaus projekto (dabar žinome – taip ir neišsipildžiusio), kuriame nebuvo numatyta vietos savam menui – iki lėkštos „eurovizinės kultūros“ įsigalėjimo („Ieškome to savo *imidžo* už savo šalies ribų, kai jo nėra savame krašte“, p. 157). Iš kūrybos pažįstamas taikus, nuosaikus Martinaičio balsas vietomis užrašuose prasiveržia gyvybingu aštrumu: „Pasakyčiau rupūžėms, kad nenorėtų ekranuose chaltūros“ (p. 63) arba: „(Apie postmodernizmą, šūdizmą). Dabar tuo

dauguma užsikrėtę. Tai turi išsibaigt – iki galo, kad pajustų aklavietę.“ (p. 45). Daug samprotauja apie naujus kultūros veikimo principus laisvoje rinkoje ir žmonių gyvenimą – vartotojiškumą, banalų paviršutiniškumą, populizmą, pietietinį nebrandumą.

Ne tik neabejingas užrašų tonas byloja apie Martinaičio susirūpinimą pasikeitusia meno ir literatūros samprata, rašytojo statusu. Plačiau šiuos procesus jis komentuoja kitur skelbtuose savo tekstuose (pvz., interviu ir publicistikos rinktinėje *Lietuviškos utopijos*, 2003), o aptariamoje užrašų knygoje tiesiog galime stebėti minties punktyrą, sutelktą dėmesį į atskirus problemos aspektus. Iš jų matyti Martinaičio nerimas dėl kultūros būklės: dėl kalbinės krizės (p. 81), kultūrinės spaudos likimo (p. 189), mokyklos reformos, studijų ir universiteto komercializavimo (p. 75, 158, 204), grėsmės lituanistikos prioritetui:

Lietuvoje lituanistikos mokslų lygis pasaulyje yra pats aukščiausias, nes niekur kitur, skirtingai nei gamtos mokslai, niekur kitur jų nebus tokių, kokie jie įmanomi čia, mūsų šalyje. Tik jeigu išnyktume, tai kasinėtų mūsų žemę, vartytų kaulus, mėgintų perskaityti tekstus lygiai taip, kaip išnykusios kultūros ir civilizacijos tampa pasaulinėmis. Tokiais mus Europa laikė jau 19 amžiuje. (p. 47)

Po visą knygą pasklidusios Martinaičio pastabos ar ilgesni mąstymai apie knygas, kūrybą, poeziją ir pačius poetus, kultūros asmenybes – Paulių Širvį (p. 40, 163–164), Česlovą Milošą (p. 67, 141, 176), Joną Strielkūną (p. 84), Albiną Žukauską (p. 150–151, 175), Juditą Vaičiūnaitę (p. 132), Aldoną Liobytę (p. 178), Vandą Zaborskaitę (p. 132), Justiną Marcinkevičių (p. 174, 185–186), Ričardą Mikutavičių (p. 164–165), ypač apie Maironį (p. 64–65, 111, 116–118, 140, 143, 150). Panašu, jog šių mąstymų paskata galėjo būti ruošimasis artėjantiems minėjimams, jubiliejams, proginėms paskaitoms. Tarp pavienių minčių, aforistinių posakių, įžvalgų, esama ir ilgesnių, nuoseklesnių samprotavimų, kurie yra tapę (kiti – galėjo tapti) publikacijomis. Yra ir juodraštinės pastabos ruošiantis kalbai, atsiimant premiją už kūrybiškiausią metų knygą *Mes gyvenome* (p. 68). Kai kurie užrašai liudija, jog Martinaitis galvojo apie antrą savo atsiminimų knygos dalį – pasakojimą apie gyvenimą Vilniuje 7–9 dešimtmečiais: „Apie antrą *Mes gyvenome* dalį. Keisčiausia, kad mes tada labai daug linksmindavomės.“ (p. 141). Knygos antroje pusėje (nors formaliai pusės nėra padalytos) pateikiami ilgesni Martinaičio viešai sakyti kalbų, kai kurių paskaitų, nekrologų

juodraščiai (išlikę jo kompiuteryje), atsiminimų fragmentai, liudijimai, kaip atsirado knygos *Prilenktas prie savo gyvenimo* (p. 133), *Sugrįžęs iš gyvenimo* (p. 123).

Taigi užrašų rinktinė, be to, kad yra Martinaičio originalių mąstymų šaltinis, leidžia pasižvalgyti ir po poeto kūrybinę virtuvę, sekti tam tikros minties struktūrą ir tolesnę plėtotę. Pavyzdžiui, pastabose apie kukutį (p. 70) poetas schemiškai išdėsto kukučio semantines reikšmes (KUKUTIS – PAUKŠTIS; KUKUTIS – ĮRANKIS), varijuoja galimomis žodžio fonemų dispozicijomis (*ge-ge, kukū, gu-gū, hud-hud*). Šios struktūros, matyt, galėjo stimuliuoti mąstymą nužymėtomis kryptimis, rašant įvadą „Nešantis žinią“ knygai *Laiškai Sabos karalienei* („Tyto alba“, 1998). Tarp išsklidusių pastabų aiškiai išryškėja poezijos rinkinio *K. B. Įtariamias* (2004) rašymo kontekstas, Martinaičio paliudytas pasikartojančiomis išvalgomis apie „juodąją sąmonę“ – visuomenę apėmusį cinizmą, „vidinės okupacijos sindromą“, „baimės valdomą sąmonę“, korupciją, politinius skandalus, vagystes, žmogžudystes, įtarinėjimus, kaltinimus, „informacinę taršą“ (pvz., p. 104, 153, 159, 162, 216, 234, etc.). Ne mažiau užrašuose – pavienių frazių, formuluojamų kaip sentencijos, žodžių derinių lyg paskirų eilėraščių eilučių, trumpų lyrinių meditacijų, verlibro fragmentų:

Šešėliai, atspindžiai... gražu – jie yra / ir taip // jie visad yra –
Visa tai matant ir nebūtina, kad gyventum

Dabar žodžio reikšmė – h o r i z o n t a l i,
Buvo – vertikali.

Vienkartinis meno vartojimas.
Ima veikti vartojimo dimensija.
Klasika jau yra s u v a r t o t a.

Žiūriu krosny į ugnį –
ilgiau nei į moters veidą.

Kūrybingi ir ypač ambicingi asmenys: menininkai, rašytojai (S. G., T. V.) interpretuoja pasaulį pagal savo pačių pavidalą, daro jį panašų į save. Taip įtvirtina savo nusistatymus, charakterį, net neurozes. Taip „užvaldo“ pasaulį, jam suteikdami savo veidus. Sakykim, „piešia“ Lietuvą (tikrą!) labai panašią į save.

[2010?]

[...]

Dėl finansų. Literatai yra pripratę prie savo pragyvenimo lygio, nedaužys Seimo langų. Bet tai atsilies ateityje, kai literatūrą kurs tik vidutinybės.

Mano vaikystės gluosnis

Staiga palaužtas vėjo kieme nugriuvo gluosnis.

Jo šakos pievoje išsiskleidė (išsidriekė) lyg plaukai nušauto partizano.

Tas gluosnis buvo iš dainos

apie tėvynę ir apie mylimą

tam gluosny du gandrai

lyg motina susitaisiusi su tėvu (p. 199–200)

Knyga sudaryta taip, kad pabiros pastraipos, „rašteliai“, verčiant knygos puslapius, darosi vis ilgesni, rišlesni, apimlesni. Galima galvoti, kad greitai minties pasižymėjimai ant popieriaus skiautės ilgainiui brendo, akumuliuo mąstymą iki vientisų komentarų (bent man susidarė toks įspūdis). Pateikiami mašinarščiai su lakoniškais darbiniais pavadinimais: „Apie cenzūrą“, „Apie spalvas, garsus, žodžius“, „Apie pilietybę“, „Apie skaitymą“, „Kas ir kaip rašoma apie knygas“, „Apie pilietinį ir visuomeninį judėjimą“, „Apie miesto simboliką“ ir pan. – vėliau tapę ar galėję tapti publikacijomis.

Per pastaruosius kelerius metus ryškėja meno ir mokslo tendencija reflektuoti jau ne tik sovietmetį, bet ir permąstyti naujos nepriklausomybės dešimtmečius, kai visuomenė dar tik žengė pirmuosius savarankiškus žingsnius, mokėsi gyventi laisvėje. Literatūriniam diskurse tie laikai vadinami „gariūnmečiu“, yra retrospektyviai paliudyti kaip tik tuo metu brendusios kartos žmonių¹. Martinaičio 1988–2013 metų užrašai ir komentarai gali būti šių dešimtmečių sociokultūrinis dokumentas, reprezentuojantis vyresniosios visuomenės dalies tam tikrą pasimetimą, sutrikimą, nusivylimą, pastangas susivokti. Tiesa, Martinaičio užrašai neapsiriboja „gariūnmečiu“ – ne menkliau intensyviai reflektuojamas naujojo tūkstantmečio Lietuvos gyvenimas su savom groteskinėm

1 Žr. Rimantas Kmita, *Pietinia kronikas*, Vilnius: Tyto alba, 2016; Kęstutis Šapoka, *Pušis, kuri juokėsi*, Vilnius: Kitos knygos, 2018; Virginiųjios Cibaruskės pasakojimai *Šiaurės Atėnuose* (beje, šiuo metu rengiama knyga): „Kai aš buvau malalietka“ (2017 06 16), „Nekaltybės ir kitos Černūchos“ (2017 07 07), „Baigiamieji egzaminai“ (2017 08 04), in: *Šiaurės Atėnai*.

dramom (politinis populizmas, gyvenimo „komercializacija“, „Garliavos kriminalas“), kurios dar tik laukia savo romanų. Martinaičio užrašai leidžia gyvai justiši sąžiningo, tradicinėms bendruomeninėms vertybėms ištikimo, tačiau nuo gyvenimo tikrovės neužsisklendusio, nuolat klausimus keliančio, reflektuojančio ir susirūpinusio inteligento laikyseną.